

22. Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 22.
23. Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 1, спр. 256.
24. Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101.
25. Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 4361.
26. Державний архів Тернопільської області, ф. 277, оп. 1, спр. 107.
27. З життя еміграції // Дзвін. – 1925. – 30 січня. – Ч. 100.
28. Інструкція по збору жертв на фонд Українського Громадянського Комітету допомоги емігрантам в Польщі – «Волинь-емігранту» // Дзвін. – 1924. – 13 вересня. – Ч. 71.
29. Кононенко Харитя. Один тиждень на рідній землі / Харитя Кононенко // Діло. – 1934. – 30 липня. – Ч. 199 (13.744).
30. Липовецький І. П'ята сесія Ради Українського Центрального Комітету в Польщі / І. Липовецький // Тризуб. – 1934. – 4 лютого. – № 4 (410).
31. На Волині та Холмщині // Українська трибуна. – 1921. – 13 липня. – Ч. 57.
32. Нове культурно-просвітнє огнище // Дзвін. – 1925. – 10 лютого. – Ч. 103.
33. Перед конгресом УНП // Дзвін. – 1925. – Ч. 118. – 24 квітня.
34. Постанова Управи Української Народної Партії // Дзвін. – 1926. – Ч. 192. – 30 травня.
35. Постанови Третьої конференції Української Народної Партії // Дзвін. – 1925. – Ч. 161.
36. Програма Української Народної Партії (проект). Прийнятий управою УНП 18 червня 1925 р. // Дзвін. – 1925. – 23 червня – Ч. 134.
37. Садовський В. До десятилітнього білянсу (1919-1929) / В. Садовський // Календар-альманах «Дніпро» на рік 1929. Річник VI. – Львів: Накладом Українського товариства допомоги емігрантам з Великої України, 1928.
38. Світло // Дзвін. – 20 лютого. – 1925. – Ч. 106.
39. Селянин. Нове культурне огнище / Селянин // Дзвін. – 1925. – 23 січня. – Ч. 98.
40. Спасаймо еміграцію! // Дзвін. – 1924. – 22 березня. – Ч. 48.
41. Справоздання // Дзвін. – 1924. – 30 грудня. – Ч. 91.
42. Справоздання Управи Українського громад. Комітету // Дзвін. – 1924. – 19 грудня. – Ч. 88.
43. Тризуб. – 1926. – 8 серпня. – Ч. 39.
44. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський / НАН України. Інститут соціології: відповід. ред. В. Б. Євнух. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.
45. Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. Редакційна колегія: Ю. А. Левенець, В. А. Смолій та інші. Упорядники: В. С. Лозицький (керівник), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.+ 16 с. іл.
46. Філоненко П. Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника) / П. Філоненко. – Ч. 4. – Вінніпег, Канада: Накладом Волинського Видавничого фонду, 1958. – 60 с.
47. Хроніка // Дзвін. – 20 лютого. – 1925. – Ч. 106.
48. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3508, оп. 1, спр. 2-а.
49. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 828, оп. 1, спр. 4.
50. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. / E. Wiszka – Toruń: MADO, 2004. – 752 s.

УДК 94:323.281(=161.2)-058 192/193

Л. Стафесва

УКРАЇНЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ В РОКИ РЕПРЕСІЙ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

В статті аналізується процес переслідування української інтелігенції в 20-30-х роках ХХ століття. Визначено групи жертв та періоди репресій.

Ключові слова: «Розстріляне відродження», інтелігенція, репресії.

The article analyzes the process of persecution of Ukrainian intelligentsia in 20-30-ies. Victims and defined periods of repression.

Key words: "Executed Renaissance", intelligentsia, repression.

Двадцять сторіччя відіграло вкрай важливе значення у становленні незалежності для багатьох держав світу. Україна в цьому контексті не стала винятком. Прагнення здобути незалежність змусили не одне покоління стати до боротьби за самобутність власної культури, мови, літератури та мистецтва. Провідною силою у вирішенні цього питання виступила українська інтелігенція, яка спиралась на патріотизм та на можливість нарешті повернути своїй культурі належний рівень [1, с. 8].

Незаперечним є те, що у 20-30-ті роки ХХ століття саме інтелігенція стала головною рушійною силою українського народу в прагненні самоідентичності та у відродженні патріотичного духу. Однак тоталітарний режим Й. Сталіна вважав інтелігенцію потенційною загрозою для держави. Адже діяльність мистецьких та освітніх об'єднань часто суперечила політиці режиму. Саме тому починаючи з 1929 року, з поступовим згортанням політики так званої «українізації», інтелігенція зазнає з боку влади значних утисків.

Автором терміну «Розстріляне Відродження» слід вважати Ю. Лавріненка, який використав його як назву збірника найкращих текстів поезії та прози 1920-30-х рр. [5, с. 174].

Безумовно, в 20-ті роки ХХ століття українська культура спромоглася надолужити відставання в багатьох галузях, викликане двохсотрічним пануванням російської культури, й навіть переважити їх.

Це покоління було логічним продовженням розвитку свідомості української нації, гідними нащадками митців, які навіть за умов замовчування й заборони творили тексти, гідні світового визнання.

Після революційних подій, відпочинку від натиску царської влади, спираючись на обіцяні революціями 1905-1907 рр., 1917 р. перспективи, із набуттям Україною своєї державності (1917-1919) та врешті-решт проголошенням курсу на коренізацію, уже в Радянській Україні на повну мала змогу проявитися вся сила та велич творчості нації.

Нове покоління української інтелігенції вийшло з нижчих верств населення (селяни, робітники, дрібна буржуазія), тому в більшості не мало змоги здобути повноцінну освіту, однак, незважаючи на це, докладало всіх зусиль, аби долучитися до світової культури сучасності.

Головними літературними об'єднаннями на той час були «Ланка» (пізніше «МАРС»), «Плуг», неокласики «Молодняк», «Спілка письменників Західної України», ЛЮЧАФ (об'єднання армії та флоту). Найвпливовішим із літературних об'єднань став «Гарт», який пізніше був перейменований на «ВАПЛІТЕ» («Вільну Академію Пролетарської Літератури»).

Саме ВАПЛІТЕ в особі Миколи Хвильового розпочало літературну дискусію 1925 – 1928 рр. і перемогло в ній, довівши наявність і необхідність національної, специфічної української літератури, орієнтованої на Європу, а не на Росію [2, с. 313].

Це були люди, які основними складниками свого світогляду ставили самостійність мислення, віру у власні ідеали, розуміли важливість спирання у своїх творіннях не на маси, а на індивідуальність.

Такі погляди і викликали незадоволення тоталітарного режиму.

Починаючи з кінця 20-х рр., партія намагалася спрямувати зусилля вчених на ідеологічне обслуговування командно-адміністративної системи, звеличення особи Сталіна, що розцінювалося як прояв партійності й класовості в науці. Коло проблем і спрямування досліджень були визначені у сталінському «Короткому курсі історії ВКП(б)». Найменше відхилення від його положень вважалося відступом від марксизму і жорстоко переслідувалося.

Найбільший погром, і це зрозуміло, відбувся в історичній науці. У 1930 р. режим піддав безпідставній критиці, а згодом засудив до заслання на Соловки відомого історика-марксиста 20-х рр. М.Яворського, погляди якого були проголошені немарксистськими і «націоналістичними». Майже одночасно відбувалося переслідування найвидатнішого українського історика М.Грушевського. Були репресовані інші відомі вчені-історики - В.Пархоменко, М.Слабченко, М.Горбань, Ф.Гавриленко, В.Рожановський. Не минула лиха доля й визначних представників інших суспільних наук - філософів П.Демчика та С.Семківського, філологів і літературознавців В.Перетца й Є.Шаблювського. Саме в 30-ті рр. було покладено початок усім наступним викривленням та замовчуванням у галузі суспільних наук, насамперед в історичній науці. Українські історики, які вціліли, змушені були у цих неприйнятних умовах зосередити свою увагу на вивченні класової боротьби, на возвеличенні ролі більшовицької партії в історії радянської України.

На першому етапі наступу тоталітарної машини на «потенційну опозицію на Україні» (1929-1933) постраждала творча інтелігенція. Першопричина удару саме по цьому прошарку вбачалась у підозрі зв'язку національної еліти з антирадянськими організаціями. Загалом характерною рисою першого етапу є, хоча і сфабриковане, але формально наявне обґрунтування репресій. Безумовно, більшість так званих процесів над «буржуазними націоналістами» і різноманітними вигаданими антирадянськими організаціями було вимислом, але, принаймні, було формально дотримано аргументацію.

У 1929-1930 рр., в приналежності до таємної націоналістичної організації під назвою «Спілка визволення України» (СВУ) було звинувачено 45 провідних учених, письменників та інших представників інтелігенції, включаючи Сергія Єфремова, Володимира Чехівського, Андрія Ніковського, Йосипа Гермайзе, Михайла Слабченка, Григорія Голоскевича та Людмилу Старицьку-Черняхівську.

«Виявленій» організації приписувалася мета: за допомогою чужоземних держав, емігрантських сил, підбурювання селянства проти колективізації, вбивства Сталіна та його соратників відокремити Україну від СРСР. Використавши цей судовий процес для створення атмосфери підозрливості та небезпеки, радянська влада перейшла до широкого наступу на інтелектуальну еліту [2, с. 592].

1930 року друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалися лише 36. За підрахунками Об'єднання Українських Письменників «Слово» у Нью-Йорку, цифра 223 зниклих «розшифровується» так: розстріляно – 17, покінчили самогубством – 8, репресовані (мається на увазі заарештовані, заслані в табори, розстріляні) – 175, зникли безвісти – 16, померли своєю смертю – 75 [2, с. 594].

Комуністичний терор 30-х років, що прийшов на зміну українському відродженню 20-х років, зупинив на злеті, перервав, відсунув назад на десятиліття розвиток української культури, літератури, розвиток української нації як цілісного організму. Значна частина української інтелігенції, молодих талановитих письменників, поетів, діячів культури, науки та мистецтва загинула в сталінських тюрмах та концтаборах.

На другому етапі наступу, який починається з 1934 року, репресій зазнали 97 із 193 членів Спілки письменників України. На цьому етапі тоталітарна машина знищує всіх, хто раніше лише викликав підозру чи недовіру. Головним приводом для арешту є звинувачення у приналежності чи «приналежність» до таємних антирадянських організацій. Реальною причиною тиску на інтелігенцію є боротьба з «пережитками» українізації та спроби знищити всіх, хто був якимось чином пов'язаний з раніше репресованими митцями. У цей час були заарештовані і згодом розстріляні Г. Косинка Д. Фельківський, К. Буревій, М. Зеров, Л. Гомін.

Кульмінацією подій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 року, коли «на честь» 20-ї річниці «Великого Жовтня» у Соловеському таборі особливого призначення було розстріляно більше сотні представників української інтелігенції, серед яких Лесь Курбас, Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Елік, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Ялович та багато інших [6, с. 257].

Загалом, в один день за рішенням несудових органів було страчено понад 100 представників української інтелігенції – цвіту української нації. Цей день став чорним для історії української нації. Саме від тоді українське Відродження стало розстріляним.

Хвиля терору прокотилась у той час і серед художників. За професійні погляди були заарештовані В. Седлер, І. Падалка та ін. [6, с. 16].

Саме про цих людей прийнято говорити, що вони символізують «Розстріляне Відродження».

На останньому (третьому) етапі наступу на інтелігенцію (1937-1938 роки) 130 письменників було розстріляно, 11 – вчинили самогубство, 119 було заслано в табори, 188 повернулося з ув'язнення з погіршеним здоров'ям. Разом 481 жертва [4, с. 960], хоча цей список не можна вважати повним. У так званому третьому періоді дався взнаки 1937 рік, на який припадає пік загальних репресій, остаточної партійної чистки та фобії Й. Сталіна. У цей час будь-яке аргументування арешту чи розстрілу вже непотрібне [3, с. 12].

Спостерігається відвертий геноцид проти інтелігенції. Ці роки характеризуються найбільшим розгортанням репресивної машини, яка була спрямована проти всіх соціальних груп та прошарків населення. Саме в цей час і вже на тривалий період було знищено останні надії на культурно-патріотичне відродження України в Радянському Союзі.

Найважливіший висновок, який можна зробити з цієї трагедії – це констатувати факт того, що в 30-ті роки ХХ століття Україна втратила не лише ціле покоління, а й багато ідей, які митці вкладали у свої твори. Була знищена і загублена величезна кількість робіт, які могли б зробити вагомий внесок у формування самоідентичності української нації в майбутньому, стати її гордістю.

Протягом 1929-1938 років більшість українських митців того часу була репресована і розстріляна [2, с. 593].

Кожен митець сам обирає свій шлях: непокора чи пристосування. Шляхом боротьби та непокори до режиму пішли Б. Антоненко-Давидович, Остап Вишня (репресії і концтабори), М. Хвильовий (самогубство), В. Винниченко, Є. Маланюк (еміграція). Шлях пристосування обрали В. Домонтович (замовчування), П. Тичина, М. Бажан (писання програмних творів на ушлявлення партії).

Деякі з письменників, яким пощастило вижити (П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, П. Панч, Ю. Яновський), змушені були пристосовуватися до нових умов, ставати на шлях конформізму. Цьому процесові активно сприяли різні творчі спілки (письменників, композиторів, художників), «реорганізовані» відповідними органами у середині 30-х років. Усе це значно обмежувало в розвитку культуру, літературу та мистецтво, руйнувало творчий потенціал народу, збіднювало його духовне життя.

Іван Багряний, будучи в еміграції, видав свою поетичну збірку «Золотий бумеранг», другою назвою якої було «Рештки загубленого, репресованого та знищеного». Збірка складалася з творів, які вціліли та не потрапили до радянських спецховів. Лише деяким пощастило зберегтися у самвидаві, рукописних копіях, частина виходила за кордоном. Багато з таких шедеврів було втрачено назавжди [3, с. 10].

Для знищення нації перший удар було завдано саме по інтелектуальній еліті. Убивство цвіту нації, інтелігенції призвело до посилення тоталітарної радянської країни та послаблення України, що дозволило владі творити свавілля на її теренах. Основуючись на партійну номенклатуру, керівництво намагалось утворити псевдоінтелігенцію, яка мала б повести Україну вже іншою, схваленою диктатурою дорогою, ставлячи собі за головну мету при цьому зробити з України, за словами Л. Кагановича, «провалину», тобто винищити цілий народ, а на його місце поставити інший «совецький», який відповідав би повністю вимогам влади, чітко підпорядковувався їй і не йшов проти політики партії.

У 30-ті роки радянська влада завдала по Україні серйозного удару, проте не виконала головної своєї мети – націю не було знищено. Знищено було більшу частину її інтелігенції, яка і отримала назву «Розстріляне Відродження». Слід завжди пам'ятати, що це трагедія не лише якогось окремого покоління України, це трагедія для усієї української історії. Для того щоб не допустити помилок у майбутньому, треба бачити їх у минулому. Цю трагедію ХХ століття, яка призвела до загибелі цвіту української нації, слід досліджувати з головною метою – аби така трагедія не повторилась у майбутньому.

Таким чином, проаналізувавши періоди репресій проти української інтелігенції 30-х рр. ХХ століття, можна стверджувати, що репресії проти інтелектуальної еліти є складовою політики тоталітарної держави, спрямованої на своє остаточне утвердження шляхом винищення національної самобутності українського народу.

Джерела та література

1. Біляїв В. "На неокраїнім крилі..." / В. Біляїв. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – С. 8
2. Єфремов С. Історія українського письменництва / С.Єфремов/ Худож. Оформл. В. М. Штогриня. – К.: "Феміна", 1995. – 671 с.
3. Лаврінченко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есеї / Ю.Лаврінченко. – К.: "Смолооскит", 2007. – 1048 с.
4. Ніколаєв І.Репресії проти працівників ЧК–ГПУ–НКВД у 1920 – 30-ті роки / І. Ніколаєв // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 11. – Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С. 200 – 209
5. Романенко К. Сталинський 37-й. Лабиринти кровавих заговорів / К. Романенко. – М.: Яуза; Ексмо, 2007. – 784 с.
6. Цвілюк С. Трагедія нескореної нації: монографія / С. Цвілюк. – 2-ге вид., доп. – О.: Астро-принт, 2008. – С. 257.

УДК 93/94

О. Мазурок

ЗЛОЧИННИ УЧАСНИКІВ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ ПРОТИ ЖІНОК ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглянуто проблему протиправної діяльності партизанських з'єднань на територіях Західної України в період Другої світової війни, щодо жіночої частини населення. Проведено аналіз факторів впливу, причин та особливостей ставлення радянських партизанів до населення Західної України та жінок зокрема. За архівними матеріалами розкрито характер злочинної діяльності по відношенню до жіночої частини населення.

Ключові слова: жінка, партизанські загони, мародерство, розбій, сексуальні злочини, окупація.

The problem of illegal activity partisan connections in Western Ukraine during the Second World War on the female population. The analysis of impacts, causes and characteristics of Soviet partisans relation to the population of Western Ukraine and women in particular. According to archive material reveals criminal activity on the female population.

Key words: woman guerrilla, looting, robbery, sexual offenses, occupation.

Життя жінок на Західній Україні в період окупації 1941-1944 років позначилося широким спектром зовнішніх політичних, воєнних та ідеологічних впливів, що відобразилося на побудові їх стратегій виживання та морально-психологічного стану. Саме тому для з'ясування детальних характеристик становища жінок на західноукраїнських окупованих територіях слід розглянути політику всіх воюючих сторін відносно мирного населення включно з жінками, чи в процесі виокремлення їх як окремої групи. Аналіз та переосмислення архівних матеріалів і принципи сучасної гуманітаристики дозволить глибоко критично розглядати діяльність практично всіх воюючих сторін по відношенню до жінки, який би характер вона не носила.

Особливу увагу варто приділити діяльності партизанських загонів на територіях Західної України та їх впливу на жіночу частину населення. Довгий час діяльність радянського підпілля розглядалася однобічно, в силу ідеологічних впливів та всьлякого приховування будь-яких компрометуючих відомостей. За радянськими джерелами партизанський рух був покликаний на боротьбу з ворогом та захист місцевого населення, що підтримувало всі дії партизанських загонів. Останні допомагали простому населенню, віддаючи частину здобутих трофеїв, за рахунок яких відбувалося забезпечення й самих загонів. Ні про випадки мародерства, грабунки, терор проти населення, а ні про згвалтування жінок не йшлося. Тривалий період була відсутньою можливість роботи з широким спектром документів, в основному спиралась на оцінки, які містились в опублікованих доповідях та наказах Й. Сталіна. Більш детальний аналіз діяльності партизанських загонів розпочався у 60-ті роки 20 століття, проте ці праці все ж мали високий ступінь ідеологічного впливу. Вони були спрямовані на возвеличення народної боротьби, висвітлення організації та проведення диверсійних операцій, коли за основу брались лише героїчні образи чоловіків-партизанів. Інформація, що стосувалася будь-яких порушень та зловживань у партизанських загонах не оприлюднювалася.

Спроби критичного аналізу партизанської діяльності були зроблені лише на сучасному етапі розвитку науки. Зокрема, вагомими у дослідженнях теми партизанського руху є праці А. Кентія, І. Біласа, В. Сергійчука, А. Гогуна. Проте, аналіз ролі та впливу партизанських загонів на життя жінок, як окремої групи населення не проводився, а розглядався у контексті діяльності партизанів [18].

У сучасних умовах розвитку суспільства гендерні історичні студії набувають особливого значення. Тому важливо виокремлювати впливи будь-яких процесів на жіночі долі, й негативних у тому числі. Діяльність партизанських формувань на українських землях їх взаємовідносини з жіночою частиною суспільства, їх репресивну, злочинну діяльність проти цієї незахищеної суспільної когорти важливо розглядати для побудови повного розуміння становища жінки на окупованих територіях.

Діяльність партизан, безумовно, варто розглядати, як один з факторів, що впливав на повсякдення жінки в умовах воєнної дійсності, формував необхідність взаємодії, або ухилу від співпраці з окремими політичними та воєнними силами та ставав основоположним у прийнятті рішень та формуванні симпатій.

Основа для вивчення впливів партизанів на жіночу частину населення становлять архівні документи. Зокрема, відомості про дії партизан проти місцевого населення включаючи жінок на Західній Україні вміщують документальні матеріали ОУН УПА. Стимуляцією до детального висвітлення діяльності партизан з боку підпільників було намагання вивчити всі сторони їх життя й у подальшому використовувати здобуту інформацію для захисту та ведення більш вдалої боротьби та пропаганди, покращення роботи агентури, потрібно враховувати можливість умисної дискредитації. Варто звернути увагу й на матеріали та документи партизанів, як доповідні записки, так і протоколи допитів дезертирів, що також містять інформацію про різноманітні проступки та злочинні дії. Слід враховувати високий ступінь достовірності свідчень учасників партизанського руху, адже у СРСР за надання хибних свідчень жорстоко карали. Суб'єктивну оцінку подій дають також свідчення очевидців, проте самі жінки довгий час замовчували факти протиправних дій проти них, адже боялися осуду суспільства, та наштовхувались на нерозуміння з боку влади. Співставлення здобутої інформації дозволяє зіставити об'єктивну оцінку діяльності партизанів на Західній Україні [14, арк. 147].

Основні джерела по вивченню даного питання стосуються періоду активної діяльності партизанів на Західній Україні, що стимулювалася рішенням радянської влади про передислокування на захід України загонів з Білорусії, Росії та Північно-Східної